

«ХИМЕРНИЙ» ЯК ЖАНРОВИЙ ДИСКУРС РОМАНУ ВАСИЛЯ СЛАПЧУКА «ТА САМА КУРЯВА ДОРОГИ»

Марія Моклиця

Початкова рецепція. Ключове слово для першого враження від роману Василя Слапчука «Та сама курява дороги» — химерний роман. Десь так навіть в річищі славетної традиції — поруч з В. Земляком або й В. Шевчуком. Втім, на відміну від радянських-пуританських часів, тепер химерністю нікого не здивуєш. Власне, саме на тлі невтримних і безбережних химерій сучасної української (і не тільки) літератури, новий роман Слапчука дивує чимось невловимим. Не відразу ідентифікуєш джерело, принаймні, містику, фантастику чи фентезі, які прозирали в раніших романах Слапчука, доводиться відкинути. Загалом відчуття дивовижі гаситься численними алюзіями на творчість автора (для тих, хто за нею стежить, ясна річ): знайоме, навіть якщо колись було дивним, у першу чергу впізнаване (це ж і задекларовано у назві: «та сама...», або ж: ніщо не інше під зірками). Здається, в романі переказано в скрученому вигляді більшість магістральних мотивів творчості: війна з усією її брутальністю; чоловік і жінка з їх безкінечно вигадливим змаганням, а понад тим — ідеальна кохана; діти з дорослим розумом; сільський хлопчик-розбишака, альтер его багатьох творів, особливо поетичних; пошуки сенсу життя і парадокси життєвих блукань; філософування, що тягнє за межі белетристики і багато іншого.

І все ж не полишає саме відчуття химерності, що раз у раз посилюється несподіваними піруетами міркувань. З роману можна накроїти цілий словник афоризмів. Слапчук загалом любить дивувати парадоксами думання. Можна навіть сказати, що це і є його улюблений спосіб висловлювання, найбільш впізнавана ознака стилю, причому безвідносно до прози чи поезії. Але химерним роман роблять, мабуть, все-таки персонажі.

Спочатку це ціла шеренга колоритних, але дивакуватих жінок, часом аж до підозри у шизофренії, легкої чи й не дуже форми, далі починають траплятися справжні психологічні монстри. Парад очолить, мабуть, парочка підлітків, названих Моцарт і Сальєрі. Мандрівний цирк, в якому ці внутрішньо пристаркуваті діти виступають, — справжній зоопарк унікумів, щось штибу музею аномальної особи. Поповнить колекцію знаменитий режисер Тарантіно, автор кривавого кіно, який мешкає у провінційному санаторії, бо розшукує в Україні свого блудного батька, сім'я китайців, в якій мешкає дух Мао Цзедуна і змушує старого виголошувати свої промови або читати вірші, а його доньку — перекладати їх російською мовою, тітонька-міліціонерша, схожа на хрещену маму сицилійської мафії, анахорет із зовнішністю Джигурди... Слапчук вміє кількома штрихами створити портрет, який одразу оживає і запам'ятовується, хочеш чи не хочеш. Тут він не поступиться майстерністю найвідомішим класикам реалізму. Щоправда, колоритних представників свого часу він не списує з натури, а, мабуть, таки вигадує (дуже вже розминаються з реальністю його унікуми). Та й зі своїм часом все не так зрозуміло, як запевняє хронологія подій.

Простір і час. Можна було б сказати «хронотоп», чемно вторюючи М. Бахтіну, але у даному випадку простір і час перебувають в опозиції і навіть протистоянні, отож не зрощуються і не творять нової цілості. Простір ніби географічний, а час ніби історичний (принаймні, є чимало впізнаваних реалій), але

при більш доскіпливому погляді виявляється чимало розмитостей. Теперішній час, коли і Чечня, і Сербія (історичні топоси роману) лишилися у минулому тисячолітті, виглядає не так сучасним, як щойно пострадянським. Немає в автора жодного бажання конкретизувати розмаїту географію, підкріплену життєвим досвідом. Натомість природа Китаю вимальовується дуже яскраво, описи природи вражають не тільки красою, а й достовірністю. Детально зображена лісопаркова зона санаторію запам'ятовується не стільки краєвидами, скільки образом блукаючого дерева, яке вигадала маленька дівчинка. Пізніше (хронологічно раніше) у романі з'явиться ще одне пам'ятне дерево — те, на якому розп'яли головного героя. Це визначне дерево, попри спроби героя, так і не отримало назви — вочевидь задля розширення у значенні. Образ дерева тяжіє до символу й архетипу, крім того, перегукується з хрестом, якого завдав собі на плечі герой наприкінці роману, аби допомогти нікчемним монахам. Топоси роману зрештою сплутуються настільки, що починають нагадувати лабіринт. Ті самі метаморфози відбуваються з часом, який тяжіє до утворення пасом і петель, до міксу теперішнього з минулим. Найдавніші епізоди найсвіжіші, а теперішнє втрачає чіткість достовірної реальності. Цей ефект створює, найперше, прийом подрібнення і часті зміни епізодів (треба докладати зусиль, аби виструнчити хронологію). Водночас це вочевидь засаднича риса роману, оскільки філософські бесіди героїв загалом знищують відчуття часу. Історичне місце і час, не позбуваючись своїх реалій, стають плавучим островом в океані вічності. Людина — подорожній у просторі і часі, її шлях сповнений звинин, вертань, кружлянь і відгалужень.

Фабула, сюжет та інші будівельні компоненти. Тема шляху/дороги, задана назвою, змушує шукати зв'язку у мозаїці дивних епізодів-зустрічей і зрештою намацати кілька кілець і кілька прямих, які у підсумку складають шлях чи пак долю головного героя, Натана, чоловіка з багатою на події біографією. Ретроспективні частини поступово висвітлюють життя героя від дитинства до зрілості, сюжет теперішнього, найбільш наближений до реальності і навіть реалізму, — ніби своєрідний ритуал завершення життєвих блукань. Власне, саме у теперішньому часі відбуваються блукання у прямому сенсі: лікуючи нерви у санаторії пострадянського виду (з алюзією на санаторійну зону Хвильового), героєм заблукав у санаторному парку, який межував з лісом, і познайомився з усіма згаданими вище персонажами, які викликають відчуття химерної дійсності. Натомість у біографії героя ніби не було блукань, а лише пряма дорога, майже позбавлена вибору. Вихований жінками хутірський байстрик у школі стає бешкетником, дорісши до армії, потрапляє на Афганську війну, після мобілізації продовжує розбишакувати з кримінальним ухилом, уникає в'язниці лише тому, що подався на іншу війну — чеченську. Після Чечні участь у сербських подіях наперед прописана. Після Сербії — Китай, вивчення східних бойових мистецтв, повернення додому, невлаштоване життя зі зрушеною психікою. Блукання у лісопарку дивним чином посприяло героєві не тільки побачити власне життя як блукання, а й зійти з оманливої дороги, стати нарешті на свій шлях. Зовні — зупинити вештання по світу і обрати постійне помешкання. Хочеться сказати про це у стилі численних парадоксів роману: той, хто йде, — насправді стоїть, а той, хто лишається на місці, — стрімко рухається. І загалом до однієї мети веде безліч шляхів.

Наратор і наратив. Оповідь в романі ведеться від першої особи, але при цьому нітрохи не ліризується, а лише робиться автороцентричною. Попри усі

спроби підвести твір під планку постмодерної гри, попри усю зумисну літературність (філософська лектура, щедро представлена в романі, — теж література), іронію і абсурд, роман Василя Слапчука вписується у модерністську парадигму. Головне — не гра в літературу, не захоплене моделювання і перевдягання, головне — власні пошуки, власна рефлексія, власні порахунки з життям і смертю. Не витіснення життєвої трагедії, не компенсація, не сублімація, а змагання і долання. До скону мусиш протистояти і не коритись — ось осмислена теза, яка не пускає автора податись у вільне плавання постмодерної забавки. Головна напруга твору, пов'язана з глибинним конфліктом, дає про себе знати у першу чергу в особливостях наративу. Наратор відділений від автора хисткою лінією і має від нього величезні повноваження, можливо, й більші, ніж сам ліричний герой. Наратор і автор мають забагато спільного: це не лише численні біографічні збіги (Слапчук кожен міліметр тексту мусить наповнювати баченим і пережитим особисто), це, найперше, погляд на світ. Ця спільність не робить роман ліричним чи біографічним, оскільки наратив будується на суцільному діалозі. Дивним чином в романі майже відсутні описи і розповідь про події, кожен епізод — це бесіда наратора з новим співбесідником. Назустріч оповідачеві (як і авторові) — скеровано безліч приватних правд та істин. Оповідач відкритий до світу Іншого, яким би химерним чи відштовхуючим той не видавався. Можна сказати, що перед нами — не так колекціонер історій (кожен казкар-оповідач є власником певної колекції історій), як колекціонер суб'єктивних версій світу, збирач унікальних і психологічних монстрів. З кожним знайденим персонажем оповідач вступає в діалог-суперечку, аби поставити біля своїх магістральних сумнівів ще один, бодай крихітний знак питання. Кожна зустріч здатна поставити під сумнів пройдений шлях, кожна штовхає на якусь стежку чи пошук.

Словесне змагання розгортається з різною долею напруги: найменш опірні розмови з тими, хто підходить під визначення Учитель, найбільш змагальні — ні, не з ворогами (з ними теж кілька гострих агоній), а таки з жінками. Їх у романі дуже багато. Чоловік у світі амазонок і їхніх пронириливих і надокучливих діток — ось як виглядає чимало сцен роману.

Чоловік і жінки. Жінки щільно заселяють романний світ Слапчука. Починаючи дитинством без батька, але з трьома бабусями, двома тітками, мамою і старшою сестрою, герой перебуває під опікою жінок. Військові сторінки біографії, де жінки природно у меншості, прописані пунктиром і містять небагато виокремлених персонажів. Натомість розростається мало не на пів-роману показ жіночо-дитячого санаторію, де герой опиняється в епіцентрі будь-якого руху і без кінця ухиляється від жіночих обіймів. Кілька зворушливих історій кохання, одруження/обкручення і короткочасні романи героя збільшують ряд жіночих персонажів роману ще на кілька виразних постатей. Особливо запам'ятовуються асексуальна, майже як свята, Серафіта і цнотлива поетеса Христина, яка стала матір'ю єдиного Натанового сина. Жінки з родини теж дуже яскраві, наприклад, сестра Марійка, математик і стара діва з загостреним бажанням правильно виховувати своїх братів. Майже усі жінки неблагополучні у взаєминах з чоловіками, нереалізовані або покинуті чи просто неприкаяні. Полювання за чоловіками — одне з повсякденних занять осіб жіночої статі. Але ж путнього чоловіка вполювати ніяк не вдається — путніх мало, на всіх не вистачить. Словом, шкода жінок, найперше Натанові, а за ним і нам, читачам. Агони з жінками — найбільш захопливі, з підтекстами, натяками, тонкою грою, відштовхуванням і притягуванням. Спортивне змагання і мистецька гра. Тут Слапчук безкінечно вигадливий, іро-

нічний і дотепний. Але нам, читачкам з феміністичними поглядами, не вдасться зловити автора на женофобії, сексизмі чи навіть патріархальній зверхності. Ба, навіть і чоловічої поблажливості не відчувається. Жінка у Слапчука — просто інша людина, не зовсім зрозуміла і тому цікава, притягальна, це об'єкт вивчення, від якого не забирається право бути рівноправним суб'єктом. Життєвий шлях Натана кружляв навколо жінки (не однієї — різних), але у підсумку мусить пролягти від неї — у світ повної самоти і, можливо, свободи і самодостатності. Натан усвідомив свою залежність від жінки і має намір її подолати.

Герой із тисячами облич (за Дж. Кемпбеллом).

Зарізяка і мачо стає анахоретом, монахом, аскетом... Цікавий персонаж цей Натан, ніби такий самий унікум, як усі інші мешканці романного світу, але дуже й дуже знайомий.

Кіно зловживає цим вічним героєм, нещадно експлуатує і тиражує образ білявої бестії (в американському варіанті — супермена), рембо, термінатора, бонда, ріддіка, немо (не того самого, із Жуля Верна, іншого — із «Матриці») тощо. Останній, герой на ім'я Немо, представлений і в романі Слапчука — це такий самий колишній афганець і письменник, як і Натан. Словом, міфічний герой, герой-архетип, який долає одні й ті самі сходинки на шляху: підліткова ініціація, випробування на мужність численними битвами, спуск під землю чи підйом на небо (метафоричний і буквальний) з метою побувати у царстві мертвих, зустріч головного суперника, супер-злочинця чи казкової потвори, вирішальна смертельна битва: порятувати світ від загибелі, скривджену особу жіночої статі визволити і отримати її ж в якості винагороди... Втілена у вічний образ мрії людства про зрощення двох взаємозаперечних рис — сили і доброти, вміння вбивати і здатності співчувати скривдженим. Пам'ятник воїну-визволителю у Берліні — мужній солдат з дитиною ворога на руках... Убивця, що складає гори трупів і зауважує в куточку скулени постать дитини... Кілер в ролі ніжного чоловіка й батька... Агент, вишколений як машина для вбивств, у ролі добропорядного громадянина на пенсії... Кровожерний і дбайливий Хрещений Батько... Несть числа. Повна антитеза дійсності і реальності. Романтичну і масову літературу останніх двох століть важко уявити без цього вдячного у всіх сенсах персонажа. Модерністи було почали гоніння на нього, і пародію і гротеск використовували, непривабливі маски вдягали, намагалися дискредитувати і загалом похоронити в незворотному минулому. Не вдалося. Саме у постмодерну епоху герой і взяв своє, остаточно всівся на трон як головний герой белетристики. Здається, жоден із сучасних авторів не здатен створити позитивного героя за іншим рецептом. До речі, добрий вбивець обов'язково ще й добрий коханець — сила воїна без сили мачо не надто приваблива.

Отож Натан Василя Слапчука, здається, з тієї самої серії: добрий зарізяка і невтомний коханець численних жінок. Подвиги тут і подвиги там — його життєва роль. Людські вади і злочини провокують Натана виходити знову і знову на ґерць, спокусливі жіночки випробовують і змушують їх завойовувати. Правда...

Є «але»: на відміну від кіношних воїнів, Натан — мудрагель, часом аж занадто. Його улюблене заняття — бесіди про сенс життя, оперті на ґрунтовні знання світової філософії. Цим він вирізняється в колі собі подібних. Афганська війна у романі показана як численні філософські диспути з суфієм Алі. Загалом Натану час від часу трапляються диваки, які понад усе люблять говорити загадками, парадоксами або хоча б крилатими висловами — достойними

співбесідниками Натана були і Тарантіно, і Немо, і анахорет-Джигурда, і багато інших героїв роману. Філософія в романі — глибока і серйозна, цитована, на відміну від попереднього роману («Книга забуття»), без лапок. Втім, першоджерела не важко вирахувати: це суфійські і дзен-буддистські тексти, Біблія. Не просто філософізація белетристики, а введення у текст світоглядного змагання (агон, драма ідей — вимальовується саме такий літературний дискурс). Спротив визначає шлях воїна. Легко сказати «не убий» і сховатися у печеру від світу. Значно важче зустрітися віч-на-віч зі злом і не ухилитися від його іспиту. Натан не просто йде від битви до битви, він напружено шукає відповідь на питання, де й у чому шлях, куди він веде, що люди шукають, а головне — чому люди такі химерні істоти.

Любов Натана до філософії не є чимось штучним, прищепленою, на втіху авторові, рисою образу. У героя є певна складова в основі характеру, яка змушує робити вчинки, що не мають для сторонніх ні пояснення, ні виправдання. З самого малку він у першу чергу «неправильний», «обмінник» (як Іванко у Коцюбинського) чи проста собі біла ворона. Виглядає це найчастіше як неподатливий для впливу характер, який лізе на рожен у всіх конфліктних ситуаціях. Ключовий епізод у цій серії — чеченський. Натан виніс на плечах з-під обстрілу мертвого чеченця. Наперекір усім бойовикам, які не бачили жодного сенсу ризикувати заради мертвого і ладні були пристрілити за це й Натана, супроти усіх обставин, які волали про абсурдність подібного героїзму, навіть всупереч собі. Ніс під кулями важелезне тіло, напружуючи останні сили і балансуючи на межі життя і смерті лише тому, що опинився не в той час і не в тому місці: поблизу вмираючого бійця, який встиг попросити перед смертю не кинути його тіло напризволяще (для чеченця — на наругу). Натан навіть не знав цього хлопця. Значно пізніше, вже у вирі сербської війни, Натан дізнається про справжню ціну порятунку мертвого. Абсурд вчинку роками пізніше, в іншій екстремальній ситуації, виявиться тим добром, яке обов'язково вертається.

Натан, класичний зарізяка, бандит без гальм, гультьяй і цинік — водночас людина шляху, людина, яка не пливе за течією, бо штовхають обставини, а намагається відшукати свою стежку і вийти на правдивий шлях. Складність у тому, що і стежок, і шляхів попереду безліч, а який з них той самий, ніхто не підкаже. Треба блукати і помилятися.

Розпочата в Афганістані мандрівка у світ східної філософії (суфій Алі) тривала багато років і збагатила Натана своєрідною як для європейця мудрістю. Але завершується роман розмовою з анахоретом, який сипле цитатами із Біблії. Разом з Натаном ми здогадуємось, що між Сходом і Заходом менше відмінностей, ніж видається зовні. Дороги на Схід і на Захід ніби ведуть у протилежні сторони, але приводять в одне місце — до самого себе.

Роман Слапчука сповнений пригод, але аж ніяк не пригодницький, сповнений яскравих характерів і психологічних колізій, але це не психологічний роман, у ньому багато непомірно точно виписаних реалій життя, але це не реалістичний роман. Це химерний роман постмодерного часу, який відшукує свої глибші витоки — бароко і сюрреалізм. Натан — це опосередковане «я» автора, його роль із тіні, образ, створений як великий знак питання, підвішений над власним життям.

Роман «Та сама курява дороги» — новий етап прозової творчості Василя Слапчука. Водночас не можна стверджувати, що письменницький пошук дійшов кульмінації, автор знайшов те, що шукав, і далі обертатиметься у колі

знайдених тем і засобів. Може, наступний твір Слапчука буде ще одним, цілком іншим експериментом. Цьому авторові вже не стати невпізнаним, які б новації не залучались до процесу творчості. А шлях вимагає йти.

ЛІТЕРАТУРА

Слапчук В. Та сама курява дороги. Роман / Василь Слапчук. — К. : Український пріоритет, 2015. — 400 с.